

**საკუთრების ჩამორთმევის საკითხები ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლოს
პრეცედენტული სამართლის მიხედვით**

უფლების ზოგადი მიმოხილვა

ფარგლები

პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლის განმარტებისას, უპირველეს ყოვლისა, მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული, რომ საკუთრების ან „ქონების“ ცნება ძალიან ფართოდაა განმარტებული. ის მოიცავს ეკონომიკური ინტერესების ფართო წრეს. მათ შორის, 1-ლი მუხლის დაცვით სარგებლობს: მოძრავი ან უძრავი ქონება, ქონებრივი ან არაქონებრივი კაპიტალი, როგორცაა აქცია ან პატენტი, საარბიტრაჟო გადაწყვეტილება, პენსიის მიღების უფლება, მესაკუთრის უფლება ქირის მიღებაზე, სამეწარმეო საქმიანობის განხორციელებასთან დაკავშირებული ეკონომიკური ინტერესები, გარკვეული პროფესიით მუშაობის უფლება, გარკვეული გარემოებების დადგომის კანონიერი მოლოდინი, სასარჩელო მოთხოვნა და კინოთეატრის კლიენტურა.

მნიშვნელოვანია იმის გათვალისწინება, რომ პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლი გამოიყენება როგორც ფიზიკური, ისე იურიდიული პირების მიმართაც.

სამი წესი

ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლო პირველი დამატებითი ოქმის პირველ მუხლს განმარტავს, როგორც სამი კონკრეტული წესის მომცველს. ეს ანალიზი სასამართლოს მიერ პირველად გაკეთდა 1982 წელს გამოტანილ გადაწყვეტილებაში, **საქმეზე: „სპორონგი და ლონორთი შვედეთის წინააღმდეგ“**, რომელიც პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლის თაობაზე სასამართლოს ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებას წარმოადგენს.

საქმე ეხებოდა საკმაოდ ძვირად ღირებულ საკუთრებას (შენობები და მიწის ნაკვეთები) ცენტრალურ შვედეთში. შესაბამისი ოლქის ადმინისტრაციულმა საბჭომ გადაწყვიტა, რომ ეს საკუთრება განვითარებისათვის იყო საჭირო, და, შესაბამისად, გამოიყენა ორი განსხვავებული ზომა - ექსპროპრიაციის ნებართვა (რომელიც გულისხმობდა, რომ საკუთრება შეიძლებოდა მომავალში ექსპროპრიაციას დაქვემდებარებოდა) და მშენებლობის აკრძალვა (ნებისმიერი სახის შენობა-ნაგებობის მშენებლობა). ერთ-ერთი მესაკუთრის ქონების მიმართ ექსპროპრიაციის ნებართვა 25 წლის განმავლობაში, ხოლო მშენებლობის აკრძალვა - 23 წლის განმავლობაში მოქმედებდა. მეორე ქონების მიმართ ექსპროპრიაციის ნებართვა 8 წლის განმავლობაში გამოიყენებოდა, მშენებლობის აკრძალვა - 12 წლის განმავლობაში. მანამ, სანამ ეს ზომები გამოიყენებოდა, ქონების გაყიდვა უდავოდ უფრო რთული იყო. ისინი შემდგომში გაუქმებულ იქნა დაგეგმარების პოლიტიკის ცვლილების

გამო. ქონების მესაკუთრეებმა პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლის საფუძველზე საჩივრით ადამიანის უფლებათა ევროპულ სასამართლოს მიმართეს. მათ არ მიუღიათ არავითარი კომპენსაცია იმ პერიოდში, როდესაც მათი ქონების მიმართ შესაბამისი ზომები გამოიყენებოდა.

პირველი კითხვა, რომელზეც ევროსასამართლოს პასუხი უნდა გაეცა, იყო შემდეგი - პირველი მუხლის შინაარსიდან გამომდინარე, ჰქონდა თუ არა საერთოდ ადგილი საკუთრების ხელყოფას? შვედეთის მთავრობის მტკიცებით, ექსპროპრიაციის ნებართვა და მშენებლობის აკრძალვა წარმოადგენდა ქალაქის დაგეგმარების განუყოფელ ნაწილს და, შესაბამისად, ქონებით მშვიდობიანი სარგებლობის უფლების ხელყოფას ადგილი არ ჰქონია. სასამართლომ დაუყოვნებლივ უარყო ეს არგუმენტი. მან აღნიშნა, რომ, მიუხედავად იმისა, რომ მესაკუთრეების უფლება მათ ქონებაზე (ე.ი. მესაკუთრეობა) ხელუხლებელი დარჩა, პრაქტიკაში საკუთრების უფლების განხორციელების შესაძლებლობა მნიშვნელოვნად შეიზღუდა. სასამართლოს აზრით, ექსპროპრიაციის ნებართვის წყალობით, განმცხადებელთა საკუთრების უფლება „არამყარი და ადვილად გასაუქმებელი“ გახდა.

შესაბამისად, სასამართლომ დაადგინა, რომ ადგილი ჰქონდა განმცხადებელთა საკუთრების უფლების ხელყოფას. ამის შემდეგ მან მოახდინა პირველი მუხლის ანალიზი, რომელიც ექვემდებარება და შედგება სამი წესისგან:

„ეს დებულება [პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლი] მოიცავს სამ წესს. პირველი წესი, რომელიც ზოგადი ხასიათისაა, აცხადებს საკუთრებით მშვიდობიანი სარგებლობის პრინციპს; ის გათვალისწინებულია პირველი ნაწილის პირველი წინადადებით. მეორე წესი მოიცავს ქონების ჩამორთმევას და ამ უკანასკნელს გარკვეულ პირობებს უქვემდებარებს; ის მოიპოვება იმავე ნაწილის მეორე წინადადებაში. მესამე წესი აღიარებს, რომ სახელმწიფოს უფლება აქვს, სხვა ზომების გარდა, გააკონტროლოს ქონების გამოყენება ზოგადი ინტერესის შესაბამისად, ისეთი კანონების მიღებით, რომელთაც ის აუცილებლად ჩათვლის ამ მიზნით; ეს წესი გათვალისწინებულია პირველი მუხლის მეორე ნაწილით“ (პ. 61).

ამის შემდეგ, სასამართლომ განიხილა **მეორე წესის** გამოყენების საკითხი და დაასკვნა, რომ ადგილი არ ჰქონია ექსპროპრიაციას, ანუ ქონების ჩამორთმევას. განმცხადებლებს, კანონის მიხედვით, ნებისმიერ დროს შენარჩუნებული ჰქონდათ საკუთრებით სარგებლობის, მისი გაყიდვის, გასხვისების ან სხვაგვარად განკარგვის უფლება. მიუხედავად იმისა, რომ ქონების გაყიდვა, ხსენებული ზომების გამოყენების გამო, უფრო რთული გახდა, განმცხადებლებს მაინც რჩებოდათ ამის შესაძლებლობა. შესაბამისად, პირველი ნაწილის მეორე წინადადება (ე.ი. მეორე წესი) ამ შემთხვევაში არ გამოიყენებოდა.

რაც შეეხება პირველი მუხლის მე-2 ნაწილს (ე.ი. **მესამე წესს**), სასამართლომ დაადგინა, რომ ეს წესი უდავოდ გამოიყენებოდა მშენებლობის აკრძალვის მიმართ, რაც წარმოადგენდა

კონტროლს ქონებით სარგებლობაზე. მეორეს მხრივ, ექსპროპრიაციის ნებართვა უნდა განიხილებოდეს პირველი ნაწილის პირველი წინადადების (ე.ი. პირველი წესის) ფარგლებში, ვინაიდან ის არ წარმოადგენს არც ქონების ჩამორთმევას და არც ქონების კონტროლს ისახავს მიზნად.

დასაბუთება: საკუთრების უფლების დაშვებული ხელყოფა

14. თუ დადგინდება, რომ ადგილი ჰქონდა ქონების ხელყოფას, რომელზეც ვრცელდება პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლის სამი წესიდან რომელიმე, ამის შემდეგ უნდა მოხდეს იმის დადგენა, შეიძლება თუ არა ამგვარი ხელყოფა დასაბუთდეს სახელმწიფოს მიერ. თუ დასაბუთება შესაძლებელია (დასაბუთების ტვირთი სახელმწიფოს აწევს), მაშინ პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლის დარღვევას ადგილი არ ექნება.

15. დასაბუთების მიზნით, საკუთრების უფლების ნებისმიერი ხელყოფა უნდა ემსახურებოდეს საჯარო ან საერთო ინტერესით განპირობებულ კანონიერ მიზნებს.

16. ამასთან, საკმარისი არ არის, რომ ხელყოფა კანონიერ მიზანს ემსახურება. არამედ, ასევე, დაცული უნდა იყოს პროპორციულობა. **საქმეში: „სპორონგი და ლონორთი შვედეთის წინააღმდეგ“** (იხ. ზემოთ), სასამართლომ გააკეთა მნიშვნელოვანი განცხადება ხელყოფის დასაბუთების პრინციპთან დაკავშირებით:

„...სასამართლომ უნდა დაადგინოს, შენარჩუნებულ იქნა თუ არა სამართლიანი ბალანსი საზოგადოების საერთო ინტერესებსა და პირის ფუნდამენტურ უფლებათა დაცვის მოთხოვნებს შორის. ...ამგვარი ბალანსის დადგენა წარმოადგენს კონვენციის განუყოფელ ნაწილს და ასევე ასახულია [პირველი დამატებითი ოქმის] პირველ მუხლში“ (პ. 69, ხაზგასმა ჩვენი)

აღნიშნული სტანდარტის გამოყენებით, სასამართლომ დაადგინა, რომ ამ კონკრეტულ საქმეში ადგილი ჰქონდა სამართლიანი ბალანსის დარღვევას. სასამართლომ გააკეთა კიდევ ერთი პრინციპულად მნიშვნელოვანი განცხადება, რომელიც მრავალჯერ იქნა ციტირებული მის მომდევნო გადაწყვეტილებებში:

„ზომათა ამ ორი სახის კომბინირებამ გამოიწვია საკუთრების დაცვის უფლებასა და ზოგადი ინტერესის მოთხოვნათა შორის არსებული სავალდებულო სამართლიანი ბალანსის ხელყოფა: სპორონგის სამფლობელოს და ქ-ნ ლონორთს დაეკისრა ინდივიდუალური და განსაკუთრებული ტვირთი, რომელიც შეიძლება კანონიერი ყოფილიყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მათ ექნებოდათ ვადების შემცირების ან კომპენსაციის მოთხოვნის უფლება. შვედეთის კანონმდებლობა გამორიცხავს ამ შესაძლებლობებს დავის არსებობის დროს“.

შესაბამისად, საკუთრების ნებისმიერი ხელყოფის დროს, გათვალისწინებულ უნდა იქნეს საკუთრების უფლების დაცვასა და ზოგადი ინტერესის მოთხოვნას შორის სამართლიანი ბალანსის არსებობის საკითხი. ამგვარი სამართლიანი ბალანსი ვერ იარსებებს, როდესაც ინდივიდუალური ქონების მესაკუთრეს ეკისრება „ინდივიდუალური და განსაკუთრებული ტვირთი“.

საკუთრების ხელყოფა, ასევე, უნდა პასუხობდეს კანონის გასაგები ფორმით არსებობის (ანუ **კანონიერების**) **პრინციპს**. ეს პრინციპი გარკვევითაა ჩამოყალიბებული პირველი დამატებითი ოქმის პირველი მუხლის პირველი ნაწილის მეორე წინადადებაში, რომელიც მოითხოვს, რომ ქონების ჩამორთმევა უნდა იყოს „კანონით დადგენილი პირობების შესაბამისი“. ამასთან, კანონიერების პრინციპი ევროპული კონვენციის მთლიანი და განუყოფელი ნაწილია და უნდა გამოიყენებოდეს პირველი მუხლის სამივე წესის მიმართ.

კანონის გასაგები ფორმით არსებობის პრინციპი მოითხოვს ეროვნული კანონმდებლობის სათანადოდ გასაგები და საკმარისად ზუსტი დებულებების არსებობასა და შესრულებას; ეს დებულებები უნდა აკმაყოფილებდეს „სამართლის“ **ცნების** არსებით მოთხოვნებს. ანუ ფორმულირება - „კანონით დადგენილი პირობების შესაბამისად“ - არ არის შეზღუდული მხოლოდ შინასახელმწიფოებრივი კანონმდებლობით. კონვენცია მოითხოვს იმის უზრუნველყოფას, რომ თვით შინასახელმწიფოებრივი სამართალი შეესაბამებოდეს „სამართლის“ არსებით მოთხოვნებს. ეს მოიცავს სამართლიან და სათანადო პროცესს. კერძოდ, მოცემული ზომა მიღებული და გატარებული უნდა იქნეს შესაბამისი ხელისუფლების ორგანოს მიერ და არ უნდა იყოს თვითნებური. ასევე, უნდა არსებობდეს პროცესუალური გარანტიები სახელმწიფოს ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების წინააღმდეგ.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლო პირველი დამატებითი ოქმის პირველ მუხლს განმარტავს, როგორც სამი ცალკეული წესის მომცველს. ეს ანალიზი პირველად გაკეთდა საქმეში „სპორონგი და ლონორთი შვედეთის წინააღმდეგ“ და მრავალჯერ იქნა ციტირებული სასამართლოს მომდევნო გადაწყვეტილებებში.

ეს სამი წესია:

- (I) ქონებით მშვიდობიანად სარგებლობის პრინციპი (პირველი ნაწილის პირველი წინადადება);
- (II) ქონების ჩამორთმევა (პირველი ნაწილის მეორე წინადადება);
- (III) ქონებით სარგებლობის კონტროლი (მეორე ნაწილი).

მეორე წესი

იმის გადასაწყვეტად, ჰქონდა თუ არა ადგილი **საკუთრების ხელყოფას**, მეორე წესის შინაარსით, საჭიროა არა მხოლოდ იმის გამოკვლევა, განხორციელდა თუ არა ფორმალური ექსპროპრიაცია ან საკუთრების ფორმალური გადაცემა, არამედ, ასევე, საქმის ფაქტობრივი გარემოებების დადგენა - ჰქონდა თუ არა ადგილი საკუთრების დე ფაქტო ჩამორთმევას.

ეს გარკვევით აღინიშნა საქმეში **„სპორონგი და ლონორთი შვედეთის წინააღმდეგ“**, რომელიც ეხებოდა ექსპროპრიაციის ნებართვისა და ამკრძალავი შეტყობინებების დაწესებას სტოკჰოლმში (შვედეთი) არსებულ ქონებაზე; სასამართლომ განაცხადა:

„ფორმალური ექსპროპრიაციის არარსებობის პირობებში, რაც გამოიხატება მფლობელობის გადაცემაში, სასამართლო თვლის, რომ მან უნდა გაითვალისწინოს საქმის მეორეხარისხოვანი გარემოებები და გამოიკვლიოს გასაჩივრებული მდგომარეობის რეალური პირობები... ვინაიდან კონვენცია გამიზნულია მასში ასახული უფლებების „პრაქტიკული და ეფექტიანი“ გარანტირებისათვის..., უნდა დადგინდეს, წარმოადგენდა თუ არა შექმნილი მდგომარეობა ფაქტობრივ ექსპროპრიაციას, რაც ნავარაუდევია განმცხადებლების მიერ“.

ამგვარი მიდგომა ქონების ჩამორთმევის საკითხისადმი შეესაბამება საერთაშორისო სამართლით აღიარებულ მიდგომას, კერძოდ: „... სახელმწიფოს მიერ მიღებული ზომების შედეგად საკუთრების უფლება შეიძლება ხელყოფილ იქნეს. შესაბამისად, შეიძლება გახდეს იმდენად გამოუყენებადი, რომ ეს უფლება ექსპროპრირებულად ჩაითვალოს იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც სახელმწიფო უარყოფს ქონების ექსპროპრიაციის ფაქტს და ქონების ფლობის სამართლებრივი უფლება ფორმალურად პირველად მესაკუთრეს რჩება“.

დასკვნა

საკუთრების უფლების შეზღუდვის მართლზომიერების საკითხის განსაზღვრისას ევროსასამართლო იკვლევს არა მხოლოდ ფორმალური ექსპროპრიაციის საკითხს, არამედ ასევე არკვევს თუ როგორი ხარისხით მოხდა დე ფაქტო შეზღუდვა ჩამორთმევა. **საქმეში - სპორონგი და ლონორთი შვედეთის წინააღმდეგ**, რომელიც ეხებოდა ექსპროპრიაციის ნებართვისა და ამკრძალავი შეტყობინებების დაწესებას სტოკჰოლმში არსებულ ქონებაზე სასამართლომ განაცხადა: ფორმალური ექსპროპრიაციის არარსებობის პირობებში, რაც გამოიხატება მფლობელობის გადაცემით სასამართლო თვლის, რომ მან უნდა გაითვალისწინოს საქმის მეორეხარისხოვანი გარემოებები და გამოიკვლიოს გასაჩივრებული მდგომარეობის რეალური პირობები..., ვინაიდან კონვენცია გამიზნულია მასში ასახული უფლების „პრაქტიკული და აფექტიანი“ გარანტირებისათვის..., უნდა დადგინდეს

წარმოადგენდა თუ არა შექმნილი მდგომარეობა ფაქტობრივ ექსპროპრიაციას რაც ნავარაუდევია განმცხადებლის მიერ“.